

**ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ – СТАРА ЗАГОРА
МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ”**

Весела Видкова Марева

**СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ ЧРЕЗ НЕФОРМАЛНО
ОБРАЗОВАНИЕ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в
професионално направление „Социални дейности“,
научна специалност „Организация и управление извън сферата на
материалното производство (Социални дейности)“**

**Научен ръководител:
Проф. Емилия Масларова, ди**

**Научен консултант:
Проф. Красимира Бенкова, дф**

**СТАРА ЗАГОРА
2020**

Дисертационният труд е с общ обем 278 стандартни страници и има следната структура: въведение, четири глави, заключение и изводи, библиография и приложения. Онагледен е с 21 фигури, 13 диаграми и 44 таблици.

Библиографията обхваща 130 литературни източника, от които 58 на латиница, 55 на кирилица и 17 интернет ресурса.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от Катедра „Социални дейности“, Медицински факултет на Тракийски университет Стара Загора на 05.12.2019 г.

Защитата на дисертационния труд „Социално включване чрез неформално образование“ пред научното жури ще се проведе на 26.03.2020 г. от 10:30 часа в Катедра „Социални дейности“, Медицински факултет Тракийски университет - Стара Загора.

Научно жури:

Председател: Проф. Георги Велков Колев, дин

Членове: Доц. Антон Пенчев Стойков, дп

Доц. Стефка Иванова Динчийска, дп

Доц. Живко Величков Жечев

Доц. Милослава Русинова Янкова

Материалите по защитата са на разположение в Научен отдел на Медицински факултет, гр. Стара Загора, ул. „Армейска“ №11.

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Настоящият дисертационен труд потърси отговор на един от най - значимите въпроси в практиката на социалната работа с млади хора. Неговата цел е проучването и анализирането на единството между процесите на социалното включване и неформалното образование.

Основанието, както за избора на формулираната тема, така и за параметрите на теоретико - концептуалния анализ и емпиричното изследване се базира на следните предпоставки:

- Реализирането на социалното включване на младежи от уязвимите групи налага въвеждането на иновативни модели на работа с тях;
- Реализирането на дейности, основани на неформалното образование като предпоставка за ефективно социално включване допринася за разширяване на практиката.

Актуалността и значимостта на проблема за реализирането на социално включване чрез неформално образование се извеждат от следните обстоятелства:

- Неуспехите на прилаганите образователни политики при преодоляване на пропуските в процеса на социално включване;
- Липсата на обстойни научни проучвания за влиянието върху социалното включване на неформалното образование;
- Недостатъчните целенасочени действия по посока на социалното включване и адаптацията на млади хора от уязвими групи;
- Липсата на подкрепа за личностно развитие и подобряване на благосъстоянието на децата и младежите в риск.

Подкрепата за млади хора от уязвими групи е целенасочена и силно изразена в създадените иновативни младежки центрове в страната. Те имат за цел да предлагат широк набор от дейности, свързани с придобиване на нови знания и умения, мотивация за личностно развитие, насърчаване на активното гражданство сред младите хора, привличане и задържането им в младежките центрове.

1.2. Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да проучи и анализира единството между процесите на социалното включване и неформалното образование.

Постигането на заложената цел се осъществява чрез разработката на следните проблемни полета:

- Теоретико – концептуален анализ, даващ основание за осмисляне на неформалното образование като инструмент за постигане на социално включване;
- Преглед на европейската нормативно – правната уредба и отражението и в националното законодателство, относимо към социалното включване и неформалното образование;
- Емпирично изследване на ефекта от неформалното образование върху социалното включване на децата и младежите от уязвимите групи.

В съответствие с поставените цели и задачи, настоящата дисертационна разработка е структурирана в четири глави, които са представени в своята последователност.

1.3. Изследователски методи

- Теоритичен анализ на литературата, кореспондираща с темата на дисертационния труд;
  - Анализ на съществуващата национална и международна правнонормативна уредба, свързана с неформалното образование и социалното включване на деца и младежи от уязвими групи;
  - Анализ на данните по документи от работата на младежкия център;
  - Непосредствени наблюдения на автора при участието му в дейността на Международния младежки център в град Стара Загора;
  - Изследване на индекса на социално включване по инструментариум „Индекс за включване“;
  - Методи за статистическа обработка на получените данни – обработка на получените резултати с SPSS и Microsoft Excel.

2. Кратко изложение и резултати

В структурно отношение дисертационната разработка е подчинена на заложената цел и изпълнението на поставените задачи. Текстът е съставен от *въведение, очертаващо общата методологическа рамка на разработката, четири глави, заключение и изводи, научни приноси, използвана литература и списък на диаграмите, таблиците фигурите, представящи изследването.*

СЪДЪРЖАНИЕ:

ВЪВЕДЕНИЕ

ГЛАВА ПЪРВА

1. ТЕОРЕТИКО – КОНЦЕПТУАЛЕН АНАЛИЗ НА НЕФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ

- 1.1. Исторически аспекти и концепция за неформално образование
- 1.2. Социалният, икономическият и образователният контекст на възникването на неформалното образование
- 1.3. Ролята на неформалното образование в социалното включване

ГЛАВА ВТОРА

2. НОРМАТИВНА И ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ НА СОЦИАЛНОТО ВКЛЮЧВАНЕ И НЕФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

- 2.1. Международни актове, относими към социалното включване
- 2.2. Съвременно национално законодателство, относимо към социалното включване
- 2.3. Международни актове, относими към неформалното образование
- 2.4. Съвременно национално законодателство, относимо към неформалното образование

ГЛАВА ТРЕТА

3. ДИЗАЙН НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

- 3.1. Етапи на изследването
- 3.2. Цел и задачи на изследването
- 3.3. Обект и предмет на изследването
- 3.4. Хипотези на дисертационното изследване
- 3.5. Методи на изследването
- 3.6. Социодемографска характеристика на участниците в емпиричното изследване
- 3.7. Методика на изследването

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

4. АНАЛИЗ, ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ДИСКУСИЯ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

- 4.1. Резултати от изследването на включващите типове култура
- 4.2. Резултати от изследването на разработването на включващи политики
- 4.3. Резултати от изследването на въвеждането на включващи практики

- 4.4. Резултати от изследването на средните стойности на измеренията
- 4.5. Корелационни зависимости на ниво измерения
- 4.6. Корелационни зависимости на ниво подизмерения
- 4.7. Дисперсионен анализ на ниво подизмерения
- 4.8. Средна оценка по индикатори

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗВОДИ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

АБСТРАКТ

ПЪРВА ГЛАВА – Теоретико – концептуален анализ на неформалното образование, като предпоставка за социално включване

Анализът в първата глава очертава общата методологическа рамка на дисертационната разработка, чрез **определяне същността на понятията социално включване и неформално образование.**

В хода на литературния разбор ясно проличава, че опитите за дефиниране на „неформалното образование“ го представят в широки граници, включващи го в извънучилищната система, без параметри за време и пространство. В подчиненост на основните характеристики на **неформалното образование**, авторът го приема като допълващо и подпомагащо формалната образователна среда, конструиращо специфични социални цели.

За целите на настоящия труд, авторът се придържа към дефиницията на Европейския съюз за **социално включване**, според която то е процес, който осигурява на изпадналите в риск от бедност и социално изключване възможност да получат възможностите и ресурсите, необходими за пълното им участие в икономическия, социалния и културния живот и да се радват на стандарт на живот и благосъстояние, считани за нормални в обществото, в което те живеят.

Контент - анализът ни дава основание за извеждане на основните характеристики на неформалното образование и неговата роля в процеса на социално включване.

Основният извод от историческия анализ е, че независимо от наличието на продължаваща традиция в практиката на неформалното образование, като инструмент за социално включване на определени слоеве от населението в световен и национален мащаб, за добри практики в социалната работа, основана на дейности с неформален образователен профил може да се говори едва през последните няколко години. В опит да се създадат компенсаторни механизми за превенция на социалното изключване и социалната пасивност, европейските и националните политики се базират на добрите практики в световен мащаб. Те, адаптирани към местната реалност и условия на средата се явяват положителен модел за осъществяване на социално включване и превенция, реализирани чрез дейности, основани на неформалното образование. Такива дейности се осъществяват в иновативните младежки центрове, създадени на територията на страната. Такива дейности **налагат нова посока на развитие на социалната работа с млади хора.**

ВТОРА ГЛАВА – *Нормативна и правна регулация на социалното включване и неформалното образование*

Опитът за правен анализ на основните нормативни актове, относими към социалното включване и неформалното образование е необходим, защото представя нормите на действащото международното, общностното и национално законодателство и правните норми. В дисертационния труд са разгледани само най – важните по смисъла на своето научно и приложимо пространство нормативни актове, сред които:

- Хартата на основните права на Европейския съюз;
- Конвенция за правата на детето;
- Европа 2020 - Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж и произтичащите от нея документи;
- Конституцията на Република България;
- Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване;
- Национален план за борба с бедността и социалната изолация;
- Национална стратегия за младежта 2010-2020;
- Закон за младежта;
- Закон за социално подпомагане и редица подзаконови нормативни актове, имащи отношение към процеса на социално включване на уязвимите групи.

Анализът на съвременното национално законодателство, относимо към неформалното образование извежда на преден план необходимостта от разработване на образователни и трудови стандарти за професията „младежки работник“; създаване на единна национална система за валидирането на умения, знания и компетенции, придобити чрез неформално образование; осъзнаване и разпознаване на компетенциите, придобити и развити у младите хора при участие в дейности, основани на НФО; координация между ресорните държавни институции, университети и други заинтересовани страни при разработването на законодателна рамка, включваща единни инструменти и стандарти за разпознаване и признаване на знанията, уменията и компетенциите, придобити чрез неформално образование.

Разборът на международните, общностни и национални норми сочи, че те са несъпоставими, тъй като **в България липсват очертани конкретни параметри и правни норми на неформалното образование и младежката работа**, които са същностен елемент за социалната работа с млади хора по смисъла на европейската нормативна рамка.

ТРЕТА ГЛАВА – Дизайн на изследването

Етапи на изследването

През *първия етап* се извърши проучване на теоретичните източници и на законодателството, свързано с социалното включване на неформалното образование.

През *втория етап* се проведе емпирично изследване на ефекта от неформалните образователни дейности по отношение на социалното включване на деца и младежи от уязвими групи.

Анализът на резултатите от изследването представя проучванията на автора върху ефективността на неформалното образование по отношение на социалното включване на уязвими групи млади хора за период от 2014 г. до 2017 г. Изследването на индекса на социално включване е в основата на структурата на настоящия труд.

Цел

Изследването цели да се проучи и анализира ефектът от приложените дейности на неформалното образование по отношение на социалното включване на деца и младежи от уязвими групи, въз основа на изследване, реализирано в Международен младежки център – гр. Стара Загора.

Задачи

Задачите, изпълващи реализирането на целта на настоящия дисертационен труд са следните:

1. Да се анализират произтичащите от неформалното образование възможности за социално включване, ефективността им и реализирането на превенционалните механизми, относими към социалното изключване на деца и младежи в риск.

2. Да се анализира ефектът от дейностите с неформален образователен профил върху социалното включване на деца и младежи от уязвими общности, с фокус върху етническите малцинства.

3. Да се проследи броят и профилът на младежите, включени в дейности, базирани на неформално образование в младежките центрове.

4. Да се обоснове необходимостта от прилагането на дейности с неформален образователен профил за реализиране на социално включване на деца и младежи от уязвими общности.

5. Да се изследва индекса на социално включване на младежи на възраст между 15 и 29 години, взели участие в дейности с неформален образователен профил.

Обект на изследването

Обект на настоящото изследване е процесът на социално включване чрез механизмите на неформалното образование.

Предмет на изследването

Неформалните образователни дейности и влиянието им по отношение реализирането на социалното включване на децата и младежите от уязвими групи, разкрит чрез информацията и данните, предоставени от младежкия център и анализа на индекса на социално включване.

Хипотеза

Предполагаме, че неформалните образователни дейности, реализирани в младежките центрове са ефективна предпоставка за постигане на социално включване на млади хора на възраст между 15 и 29 години.

Основната хипотеза може да се декомпозира в следните **субхипотези**:

1. Самостоятелно създаването на включващи култури, разработването на включващи политики и въвеждането на включващи практики спомага за реализирането на социално включване, основано на неформални образователни дейности.
2. Създаването на включващи култури, разработването на приобщаващи политики и въвеждането на включващи практики като предпоставки за социално включване се влияят помежду си

Методи

Методите, използвани при реализиране на дисертационното изследване са следните:

- Теоретичен анализ на литературата, кореспондираща с темата на дисертационния труд;
- Анализ на съществуващата национална и международна правнонормативна уредба, свързана с неформалното образование и социалното включване на деца и младежи от уязвими групи;
- Анализ на данните по документи от работата на младежки център;
- Непосредствени наблюдения на автора при участието му в дейността на Международен младежки център за работа в град Стара Загора;
- Изследване на индекса на социално включване по инструментариум „Индекс за включване“;

- Методи за статистическа обработка на получените данни – обработка на получените резултати с SPSS и Microsoft Excel.

Социодемографска характеристика на участниците в емпиричното изследване

Възраст	Родител		Младеж 15 - 18		Младеж 19- 29		Друго		Общо	
		22	14,7%	52	34,7%	67	44,7%	9	6,0%	150
Пол	Мъж		Жена		Друг				Общо	
	92	61,3%	58	38,7%	0	0			150	100%
Социален статаус	Учащ		Работещ		Безработен		Нито учи, нито работи		общо	
	50	33,3%	36	24,0%	24	16,0%	40	26,7%	150	100%

Обобщената социодемографска характеристика на изследвания контингент е както следва:

- анкетираните са общо 150 души, ангажирани в дейностите на международния младежки център в град Стара Загора;

- контингентът, обект на изследване е на възраст над 15 години, като преобладават младежите от мъжки пол на между 19 и 29 години;

- най- голяма част от изследваните попадат в групата на учащите – 33,33% от общия брой анкетираните, следвани от групата на NEETs (не учат, не работят и не се обучават), които съставляват 26,7% от контингента. Работещите и безработните респонденти са както следва: 24,00% и 16,00%;

- по отношение на социалния статус на анкетираните констатацията е, че най – голям е броят на учащите, които съставляват 33,3% от изследваните, следван от групата на NEETs (не работят, не учат и не се обучават), чиито представители са 40 на брой от изследваните или 26,7%, работещите - 24,0%, безработните - 16,0%;

- по показателя възраст, изследваната група е най – активна в границите от 19 до 29 години – 67 от анкетираните или 44,7% от всички. Младежите на възраст между 15 и 18 години са 52, което е 34,7% от общия брой. Родителите, имащи отношение към дейностите на младежкия център са 14,7%, а 6% са тези, които влизат в друга (по – големи или по - малки) възрастова категория.

Методика на изследването

За реализиране на емпиричното изследване е използвана методиката „Индекс за социално включване“. За целите на настоящото изследване, тя е адаптирана и се използва в три основни измерения, относими към:

- създаването на **включващи типове култури**, чиито съставни части са изграждането на общност и установяването на включващи ценности;
- изготвянето на **включващи политики**, обхващащи развиването на образование за всички и организиране на подкрепа за многообразието;
- развиването на **включващи практики**, в основата на които е организирането на ученето.

Индексът за включване е методика за управление на училищните процеси и представлява съвкупност от методи и начини за събиране, анализиране и обработване на информация, свързана с постигане на включване в образованието. Разработен е в Англия от екип от специалисти и е апробиран в различни училища през периода 1997 – 1999 г. След приключване на неговото пилотиране, през месец април 2000 г., Министерството на образованието го издава и разпространява безплатно във всички училища в Англия и сред други заинтересовани организации в сферата на заетостта и здравеопазването. Версии на Индекса на английски език се използват в Австралия, Канада, Южна Африка и САЩ. Издадени са версии на арабски, китайски (за употреба в Хонг Конг), финландски, френски, немски, хинди, унгарски, малтийски, норвежки, португалски, румънски, испански и шведски език. В България, Индексът е официално преведен и въведен от Център за приобщаващо образование, в рамките на проект „Социално приобщаваща Европа“ и е реализиран в общо 36 училища.

Индикаторите и въпросите на Индекса съставляват неговата същност и представляват приноса към отговора на въпроса: „Как се отразяват включващите ценности върху всички дейности на една образователна институция?“. Индикаторите са израз на аспирациите за развитие, а всеки раздел съдържа различен брой индикатори, които могат да се използват за анализиране на резултатите, за да се поставят приоритетите за развитие на

съответната институция. Това са тематични области, дефинирани да уловят съществените цели на една образователна структура, ангажирана с включващото развитие. Въпросникът към инструментариума използван в настоящата дисертация се основава на индикаторите и е предназначен за всеки, който участва в дейностите на младежкия център и се използва с препратка към въпросите, за да се осмисли значението на съответния индикатор. Въпросникът съдържа 51 въпроса, разделени в три елемента – култури, политики и практики.

Въпросите са конструирани около идеята, че ценностната рамка на Индекса има директно отражение върху характера на младежкия център. Изпълнението на тази задача изисква известни съкращения в контекста на конкретното изследване и спецификите на организацията, в която се прилагат. Въпросите определят смисъла и съдържанието на индикаторите. Те предполагат критично осмисляне на конкретните индикатори и мобилизират съществуващото ни познание за младежкия център; обострят анализа на положението в него, провокират идеи за нови дейности и развитие, служат като критерии за оценка на напредъка. Въпросниците могат да бъдат използвани за стимулиране на диалога и разработване на приоритети за развитие от страна на всички заинтересовани страни.

Респондентите отговарят на въпросите със степен на съгласие от 0 до 4, където 4 е „пълно съгласие“, 3 – „както съгласие, така и несъгласие“, 2 – „несъгласие“, а 1 – „има нужда от повече информация“ или не е запознат с детайлите по отношение на представеното твърдение. Анализът на резултатите се реализира на база преглед на общия напредък в промяната на културата, политиките и практиките. Обсъждат се промените, които трябва да се направят в процеса на реализиране на дейностите. Показателите и въпросите, адаптирани от организацията, се използват за преглед на промените в него и за формулиране на нови приоритети в плана за развитие занапред. За коректното провеждане на емпиричното изследване са преминали трите основни етапа при такъв тип проучване:

- Етап на предварителна подготовка, в рамките на който са формулирани целта и задачите, дефинирани са значенията и е изготвен въпросникът. Проведено е пробно изследване;
- Събрана е първичната информация за целите на изследването;
- Осъществени са обработка и анализ на данните, включващи прехвърляне на резултатите на електронен носител и кодирането им, контрол на грешки в първичната информация и статистически анализ на данните.

За обработката и анализа на данните са използвани честотен, качествен и корелационен анализ. Статистическата обработка е осъществена със статистическия пакет SPSS Statistics.

$\bar{x}$ - Средноаритметична стойност на извадката (Mean). Средната стойност на отделните измерения е представена като резултат от сумата на стойностите

на индикаторите, разделени на броя им. Тя дава приблизителна оценка за средната стойност на цялата съвкупност.

$$\bar{X} = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n}$$

Средната аритметична е една от най-приложимите статистически величини, позволяваща да се осредняват равнища и да се проследи изменението им във времето. Изчисляването на средните стойности на елементите се приема като обобщение на отговорите на респондентите от изследвания контингент. Средната аритметична стойност ни дава основание за извеждане на резултати за силните и слабите страни на всяко едно измерение.

За изчисляване на линейна корелация между две променливи е използван корелационният коефициент r на Пийрсън, който приема стойности в границите от -1 до $+1$, като граничните стойности показват съвършена отрицателна и положителна връзка между изследваните променливи. Колкото по-голяма е стойността на корелационния коефициент, толкова по-силна е корелационната връзка между изследваните променливи, а когато корелационният коефициент има положителна стойност, това означава, че с нарастването на едната променлива, другата също расте. Когато корелационният коефициент има отрицателна стойност, това означава, че с нарастването на едната променлива, другата намалява, т. е. съществува обратнопропорционална връзка между тях.

Различаваме следните степени на корелация:

- $|r| > 0,7$ – силна корелация;
- $0,5 < |r| \leq 0,7$ – средна корелация;
- $0,3 < |r| \leq 0,5$ – слаба корелация;
- $|r| < 0,3$ – няма корелация.

Изчисляването на корелационния коефициент не е достатъчно, за да се твърди за наличие или липса на корелационна зависимост. Необходимо е да се провери статистическият индекс на значимост на корелационния коефициент. Правилото за приемане или отхвърляне на корелационния коефициент е:

-Sig. $< 0,05$ – извадковият корелационен коефициент е статистически значим (валиден при ниво на доверие $\alpha = 0,05$)

-Sig. $\geq 0,05$ – извадковият корелационен коефициент е статистически незначим (невалиден при ниво на доверие $\alpha = 0,05$)

Статистическата значимост на корелационния коефициент r при ниво $\alpha = 0,05$ означава, че с вероятност 95% може да се твърди, че той не е равен на 0. Изграждането на включващи култури, разработването на политики и

въвеждането на приобщаващи практики в образователния процес водят до промени в другите измерения. Чрез реализиране на изследване в трите измерения, с прилежащите към тях раздели се цели да се потвърди, че:

- дейностите, подчинени на неформалното образование, провеждани в Международния младежки център изграждат включващи типове култури;
- активностите с неформален образователен профил създават сигурна, приемаща, взаимоподпомагаща се и стимулираща общност;
- дейностите развиват образование за всички;
- Младежният център организира дейността си по начин, отчитащ потребностите на всички.

По този начин се установяват включващи ценности, които се предават на служителите, младите хора, родителите и местните общности. Принципите и ценностите във включващата култура насочват решенията за прилагане на политиките и образователните практики, което прави развитието на обучителния процес непрестанен. Настоящият труд поддържа тезата, според която реализирането на дейностите, базирани на неформалното образование, провеждани в младежкия център формират включващи политики, насърчаващи участието на младите хора, а обучението се подготвя в отговор на разнообразието на учащите, които се насърчават да участват активно във всички аспекти на предоставената образователна възможност.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА - *Анализ, интерпретация и дискусия на резултатите от емпиричното изследване*

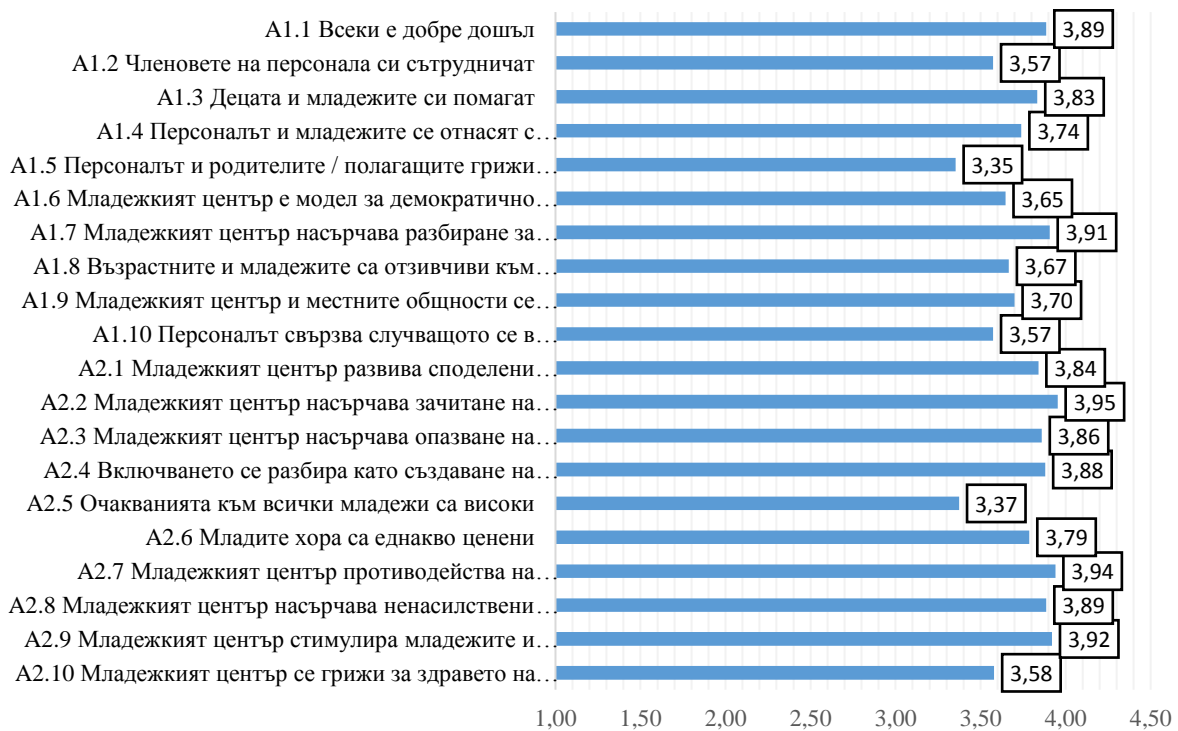
Съгласно използваната методика, резултатите от изследването на средните стойности на трите измерения и техните раздели са представени последователно. Те съдържат сравнения на значимостта на:

1. Създаване на **включващи типове култура**: *“изграждане на общност“* и *„установяване на включващи ценности“*;
2. Изготвяне на **включващи политики**: *„развиване на образование за всички“* и *„организиране на подкрепа за многообразието“*;
3. Развиване на **включващи практики**: *„организиране на ученето“*.

Резултатите от изследването са представени последователно в следния ред:

1. Изведени са средните стойности на трите измерения и техните раздели;
2. Изследвани и посочени са корелационните засивимости на ниво измерения;
3. Изследвани и посочени са корелационните засивимости на ниво подизмерения;
4. Осъществен е дисперсионен анализ и е представена е средната оценка по индикатори.

Средни стойности на елементите в измерение „Създаване на включващи типове култура“

По своята същност, за създаването на включващи култури е необходимо наличието на изградена общност и установяване на приобщаващи ценности. Аналитичният поглед върху предоставените данни потвърждава положителната оценка на респондентите по отношение наличието на двата елемента, обуславящи съществуването на включваща култура в младежкия център. Ако обобщим разпределението на резултатите можем да направим следните заключения:

- Резултатите показват, че средните стойности на отговорите, дали респондентите на индикаторите, съставляващи измерение А „Създаване на включващи култури“ са положителни и статистически значими.
- Сравняването на средните стойности на разделите по показател пол сочат, че нивата на съгласие с предложените твърдения са изравнени при мъжете и жените.
- Сериозни разлики не се наблюдават при сравняването на средните стойности на разделите по възраст и социален статус – нивата на съгласие са високи при всички анкетирани младежи.
- Положителните отговори на предложените твърдения по отношение на дейностите в младежкия център и възприятието на респондентите към тях сочат, че **има наличие на включващи култури**, основани на изграждането на приобщаващи общности и ценности.

- Подчертава се необходимостта от работа на терен в кварталите с концентрирано етносно население, в които основна роля за постигането на връзка с младите хора и родителите им имат медиаторите.

- Липсата на високи очаквания към младите хора е предпоставка за тяхното демотивиране и социална апатия, което налага особен фокус и усилия от страна на екипа на младежкия център към подкрепа и стимулиране на всички млади хора, независимо от техните пол, възраст, социален статус, етнос и религия.

Средни стойности на елементите в измерение „Разработване на включващи политики“

Разработването на включващи политики се явява вторият, същностен елемент за осъществяване на социално включване. Той се формира чрез развиването на образованието за всички и организирането на подкрепа за многообразието. Наличието на удовлетвореност от страна на респондентите по отношение на индикаторите, формиращи включващите политики е основание за извеждане на извод, според който, чрез реализирането на социално включване на уязвими групи в младежкия център се установяват включващи политики.

Противоречиви, но положителни са нивата на удовлетвореност на показателите, относими към този индикатор. Следва да се отчете фактът, че изследването се провежда на територията на Община Стара Загора

и отговорите на анкетираният се отнасят до местните политики на общината по отношение на социалното включване.

Ако обобщим разпределението на резултатите можем да изведем конкретни изводи и тенденции, които се отнасят до международния младежки център и практиката му на територията на Община Стара Загора:

- Данните сочат, че средните стойности на отговорите, дали респондентите на индикаторите в измерение Б „Разработване на включващи политики“ са положителни и не се влияят съществено от социодемографските показатели. Сравнително по – ниски остават нивата на удовлетвореност при родителите и полагащите грижи, които не са пряка целева група за младежкия център.

- **Несигурност по отношение на отговорите на анкетираният се наблюдава при вътрешните политики на центъра по отношение на екологосъобразните дейности, което налага необходимостта от реализиране на конкретни действия в практиката. Фокусът в посока опазване на околната среда е отразен и в редица общностни препоръки, касещи темата.**

- Наличието на двата елемента – развиване на образование за всички и организиране на подкрепа за многообразието, чийто стойности са положителни и подкрепят твърденията, в основата на които е разработването на включващи политики.

- Сравнително ниската удовлетвореност по показателя, относим към зачитането и използването на пълния капацитет на персонала, налага практически промени в отношението към екипа на младежкия център с цел по – висока ефективност на младежките работници и медиаторите.

- Зачитането и използването на пълния капацитет на персонала пряко си кореспондира и с въпроса за признаването на професията младежки работник и разработването на национални образователни стандарти за нея.

Най – незадоволителни резултати се наблюдават по отношение разработването на включващи политики, което е видно и от контент-анализът на нормативно – правната уредба в страната ни. Въпреки липсата на национална правна рамка, тенденцията в страната е да се работи по разработване на младежки политики , посредством въвеждането на иновативни практики.

Средни стойности на елементите в измерение „Въвеждане на включващи практики“

Въвеждането на включващи практики е измерение, формиращо социалното включване, чрез неформално образование. По смисъла на използваната методика, то се основава на организиране на ученето и съдържа десет основни елемента. Наличието на удовлетвореност от страна на анкетираните по отношение на всеки един от тях е предпоставка за практическото реализиране на социално включване на уязвими групи в младежкия център.

Съгласно използваната методика, от резултатите при изследването на средните стойности на измерение „Въвеждане на включващи практики“, можем да направим следните **изводи и тенденции**:

- Планирането и организирането на дейностите отчитат потребностите на различните групи, посещаващи младежкия център, като същевременно се наръчва участието на всички млади хора, без значение от техния пол, възраст, социален статус, религия, етнос и т.н.

- В младежкия център ученето се основава на взаимно уважение и в основата му стои сътрудничество на персонала и младежите.

- Положителните стойности на отделните индикатори сочат, че в младежкия център са въведени **включващи практики**, създаващи предпоставка за участието на всички млади хора в сигурна и толерантна среда.

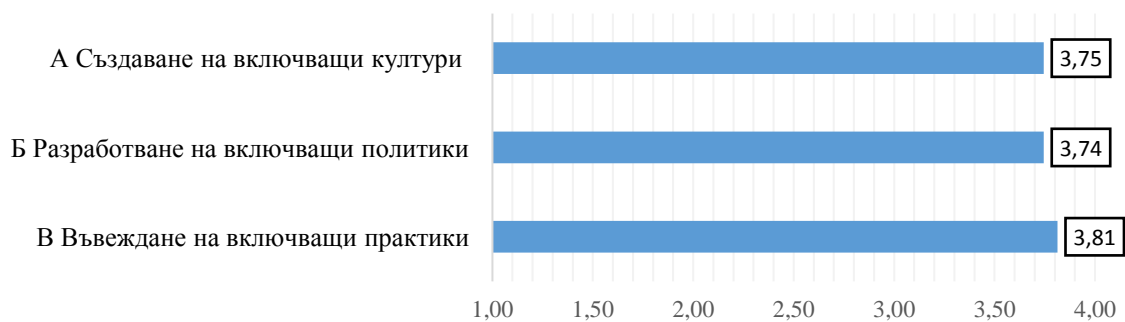
- Извежда се **необходимостта от разработването на образователни материали, съобразени с потребностите и социокултурните характеристики на контингента**. Липсата на такива налага адаптирането на специализираните наръчници спрямо местната действителност и нуждите на младите хора.

Съпоставката между нивата на удовлетвореност на трите измерения ясно откроява най – високи стойности на съгласие по

отношение на практиките. Това се дължи на добрата подготовка на специалистите в младежкия център за реализиране на неформални образователни дейности, които подпомагат социалното включване на млади хора от уязвими групи. Наблюдава се тенденция за налагане на нова посока на развитие на социалната работа с млади хора, каквато е практическата младежка работа

Сравняване на средни стойности на трите измерения

Сравняване на средните стойности на скалите на А, Б и В

Графичното представяне и сравнителният анализ потвърждават, че създаването на включващи типове култура, разработването на включващи политики и развиването на включващи практики се развиват паралелно и положително като равнопоставени елементи на социалното включване.

С изследването и анализа на резултатите от средните стойности на ниво измерения се **потвърждава първата субхипотеза - самостоятелно, всяко едно от трите измерения – създаването на включващи култури, разработването на включващи политики и въвеждането на включващи практики спомага за реализирането на социално включване, основано на неформални образователни дейности.**

Корелационни зависимости

За потвърждаване или отхвърляне на втората субхипотеза, според която предполагаме, че трите измерения, като елементи на социалното включване се влияят помежду си е необходим задълбочен анализ на взаимодействието между отделните измерения и съставните части на всяко едно измерение.

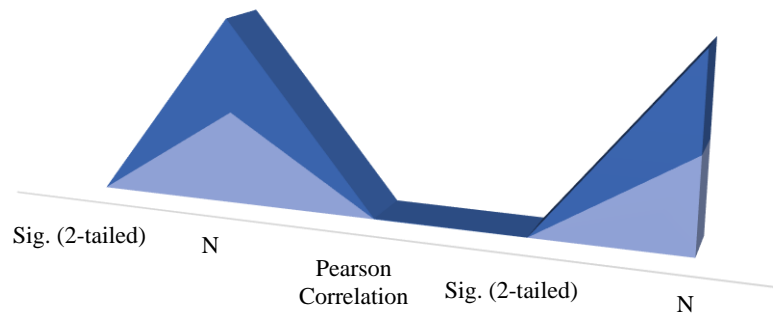
Изследвана е връзката между:

„Създаване на включващи култури“ и „Разработване на включващи политики“;

„Създаване на включващи култури“ и „Въвеждане на включващи практики“;

„Разработване на включващи политики“ и „Въвеждане на включващи практики“.

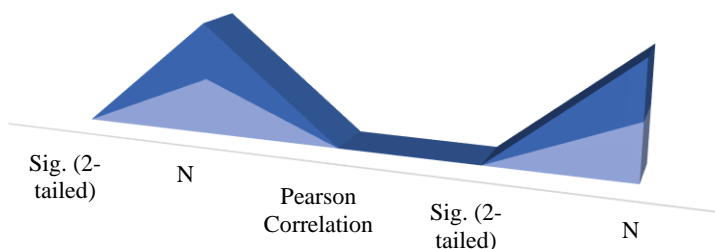
„Създаване на включващи култури“ и „Разработване на включващи политики“

	Sig. (2-tailed)	N	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	N
■ Correlations Б Разработване на включващи политики ,438**	0	150	1		150
■ Correlations А Създаване на включващи култури 1		150	0	0	150

При изследването на общата взаимовръзка на измерение А „Създаване на включващи култури“ и Б „Разработване на включващи политики“, видно от диаграма 1, става ясно, че между променливите съществува слаба правопрпорционална връзка. Двете измерения се влияят едно от друго, а слабата връзка между тях закономерно показва, че **създаването на включващи култури и разработването на включващи практики се допълват**. В резултат на получените данни можем да допуснем, че при увеличаване на едната променлива ще окажем позитивно влияние и върху другата, или органично, двете очаквано се допълват. По отношение на практиката можем да обобщим, че усилията за създаване на включващи култури въздействат положително върху разработването на приобщаващи политики – твърдение, което се подчерта и при анализа на средните стойности на индикаторите.

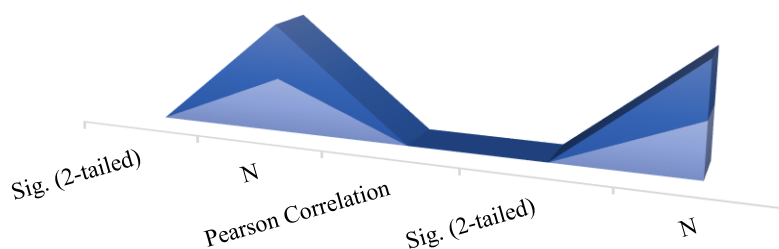
„Създаване на включващи култури“ и „Въвеждане на включващи практики“

	Sig. (2-tailed)	N	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	N
■ Correlations B Въвеждане на включващи практики ,452**	0	150	1		150
■ Correlations A Създаване на включващи култури 1		150	0	0	150

При изследването на корелационната зависимост между измерение А „Създаване на включващи култури“ и измерение В „Въвеждане на включващи практики“, анализът на данните потвърждава наличието на връзка между показателите, което ни дава основание да заключим, че е налице слаба, правопрпорционалната връзка между променливите. Степента на свързаност на двете измерения показва статистически значима зависимост на културите и практиките и тенденция към допълване на двата показателя. Отнесени към практиката, данните от диаграмата потвърждават, че създаването на включващи култури оказва слабо, но положително влияние върху въвеждането на приобщаващи практики в дейностите. Изграждането на общност от млади хора, които споделят еднакви ценности, основани на уважение, сътрудничество и толерантност повлиява положително организирането на ученето по начин, при който младежите се подкрепят, учат един от друг и подхождат с разбиране относно различията и сходствата между хората. Обвързвайки теорията с практиката, можем да обобщим, че развиването на включващи култури създава условия за приобщаване на уязвими групи от млади хора в процесите на учене в младежкия център.

„Разработване на включващи политики“ и „Въвеждане на включващи практики“

	Sig. (2-tailed)	N	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	N
■ Correlations B Въвеждане на включващи практики ,373**	0	150	1		150
■ Correlations B Разработване на включващи политики 1		150	0	0	150

В резултат на изследването на връзката между измерение Б „Разработване на включващи политики“ и измерение В „Въвеждане на включващи практики“, анализът на данните сочи, че между променливите, както е видно от диаграма 3, съществува слаба правопрпорционална връзка. Включващите политики и практики се влияят една от друга, което налага извода, че развивайки едното измерение, неминуемо се оказва положително влияние върху другото. По отношение на практиката въвеждането на приобщаващи дейности спомага за разработването на включващи политики. Включването на младите хора в обучителни активности, в основата на които са популяризиране правата на човека, недискриминация, равенство между половете и толерантност отразяват стремежът им към личностно развитие, гражданска и икономическа активност и развитието на социалната и младежка политика, както на местно, така и на национално ниво.

Основният извод от емпиричното изследване на корелационните зависимости между трите измерения е частичното потвърждаване на втората субхипотеза. Аналитичният поглед върху предоставените данни потвърждава, че на ниво измерения съществува връзка между отделните елементи като те си влияят взаимно.

Корелационни зависимости на ниво подизмерения

В хода на проучването при задълбочен и коректен анализ се налага да бъдат проучени и взаимовръзките между отделните подизмерения и влиянието им върху всеки един раздел.

Изследване на връзката между А1 „Изграждане на общност“ и А2 „Въвеждане на включващи ценности“

Correlations

		А1 Изграждане на общност	А2 Въвеждане на включващи ценности
А1 Изграждане на общност	Pearson Correlation	1	,500**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	150	150
А2 Въвеждане на включващи ценности	Pearson Correlation	,500**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Налична е средна правопрпорционална връзка между променливите. Двете подизмерения се влияят взаимно, а средната връзка между тях закономерно показва, че при увеличаване на едната променлива ще се окаже позитивно влияние върху другата, или органично, двете очаквано се допълват.

Изследване на връзката между „А1 Изграждане на общност“ и „Б1 Развиване на образование за всички“

Correlations

		А1 Изграждане на общност	Б1 Развиване на образование за всички
А1 Изграждане на общност	Pearson Correlation	1	,488**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	150	150
Б1 Развиване на образование за всички	Pearson Correlation	,488**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Налице е слаба правопрпорционална връзка между променливите „А1 Изграждане на общност“ и „Б1 Развиване на образование за всички“. Наличието на зависимост между променливие е в подкрепа на тезата, според която на ниво измерения съществува връзка между отделните елементи

Изследване на връзката между „А1 Изграждане на общност“ и „Б2 Организиране на подкрепа за многообразието“

Correlations

		А1 Изграждане на общност	Б2 Организиране на подкрепа за многообразието
А1 Изграждане на общност	Pearson Correlation	1	,066
	Sig. (2-tailed)		,426
	N	150	150
Б2 Организиране на подкрепа за многообразието	Pearson Correlation	,066	1
	Sig. (2-tailed)	,426	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Корелационният коефициент при изследване на връзката между изграждането на общност и организирането на подкрепа за многообразието е статистически незначим (невалиден при ниво на доверие $\alpha = 0,05$). Този коефициент има положителна стойност, но изчисляването му не е достатъчно, за да се твърди за наличие или липса на корелационна зависимост. В тази връзка, статистическият индекс на значимост на корелационния коефициент е незначим - невалиден при ниво на доверие $\alpha = 0,05$. На база тази представителна извадка можем да заключим, че **няма статистически значима връзка между променливите А1 „Изграждане на общност“ и Б2 „Организиране на подкрепа за многообразието“**

Изследване на връзката между „А1 Изграждане на общност“ и „В1 Организиране на ученето“

Correlations

		А1 Изграждане на общност	В1 Организиране на ученето
А1 Изграждане на общност	Pearson Correlation	1	,470**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	150	150
В1 Организиране на ученето	Pearson Correlation	,470**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

При изследването на подизмерения А1 „Изграждане на общност“ и В1 „Организиране на ученето“ се установяват статистически значими връзки, както е видно от диаграмата. Връзката е пряка и значима. Анализът на корелационната зависимост сочи, че по отношение на практиката колкото по – силна общност се изгради, толкова по – високо е нивото на организиране на ученето, т.е с развиването на единия показател се оказва - положително влияние върху другия

Изследване на връзката между „А2 Въвеждане на включващи ценности“ и „Б1 Развиване на образование за всички“

Correlations

	А2 Въвеждане на включващи ценности	Б1 Развиване на образование за всички
А2 Въвеждане на включващи ценности	1	,470**
Pearson Correlation		,000
Sig. (2-tailed)		
N	150	150
Б1 Развиване на образование за всички	,470**	1
Pearson Correlation	,000	
Sig. (2-tailed)		
N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

В резултат изследването на корелационната зависимост, от данните на диаграмата се налага извода, че е налице слаба правопрпорционална връзка между променливите А2 „Въвеждане на включващи ценности“ и Б1 „Развиване на образование за всички“. Степента на свързаност на двете подизмерения показва статистически значима зависимост на ценностите и развиването на образованието за всички и тенденция към допълване на двата показателя. В хода на анализ отчитаме корелационния коефициент от 0,470, който доказва наличието на слаба корелация

Изследване на връзката между „А2 Въвеждане на включващи ценности“ и „Б2 Организиране на подкрепа за многообразието“.

Correlations

	А2 Въвеждане на включващи ценности	Б2 Организиране на подкрепа за многообразието
А2 Въвеждане на включващи ценности	1	,289**
Pearson Correlation		,000
Sig. (2-tailed)		
N	150	150
Б2 Организиране на подкрепа за многообразието	,289**	1
Pearson Correlation	,000	
Sig. (2-tailed)		
N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Изследването на корелационната засивимост между двата показателя сочи, че не е налична корелация между променливите А2 „Въвеждане на включващи ценности“ и Б2 „Организиране на подкрепа за многообразието“. Резултатите от представителната извадка на настоящото проучване на изследване на връзката между двата показателя сочат, че **не е налице статистически значима връзка между променливите**. Изследването на индикаторите показва, че няма пряка връзка между въвеждането на включващи ценности и организирането на подкрепа за многообразието по отношение на изследвания контингент.

Изследване на връзката между А2 „Въвеждане на включващи ценности“ и В1 „Организиране на ученето“

Correlations

		А2 Въвеждане на включващи ценности	В1 Организиране на ученето
А2 Въвеждане на включващи ценности	Pearson Correlation	1	,284**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	150	150
В1 Организиране на ученето	Pearson Correlation	,284**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Анализът, представен на диаграмата, представяща връзката между променливите А2 „Въвеждане на включващи ценности“ и В1 „Организиране на ученето“ показва, че не съществува корелация между тях. Когато корелационният коефициент има отрицателна стойност, това означава, че с нарастването на едната променлива, другата намалява, т.е. съществува обратнопропорционална връзка между тях. Развиването на приобщаващи ценности намалява нивата на организиране на ученето.

Изследване на връзката между „Б1 Развиване на образование за всички“ и „Б2 Организиране на подкрепа за многообразието“.

Correlations

		Б1 Развиване на образование за всички	Б2 Организиране на подкрепа за многообразието
Б1 Развиване на образование за всички	Pearson Correlation	1	,525**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	150	150
Б2 Организиране на подкрепа за многообразието	Pearson Correlation	,525**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

От изследването на корелационната зависимост между двете променливи е видима средна правопрпорционална връзка между „Б1 Развиване на образование за всички“ и „Б2 Организиране на подкрепа за многообразието“. Двете подизмерения взаимно се влияят, а средната връзка между тях потвърждава, че при увеличаване на едната променлива ще се окаже позитивно влияние върху другата в практиката. В резултат на анализа заключаваме, че **развиването на образование за всички и организирането на подкрепа за многообразието са свързани и се повлияват взаимно**

Изследване на връзката между „Б1 Развиване на образование за всички“ и „В1 Организиране на ученето“.

Correlations

		Б1 Развиване на образование за всички	В1 Организиране на ученето
Б1 Развиване на образование за всички	Pearson Correlation	1	,397**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	150	150
В1 Организиране на ученето	Pearson Correlation	,397**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Анализът, показан на диаграмата сочи, че е налице слаба правопрпорционална връзка между променливите Б1 „Развиване на образование за всички“ и В1 „Организиране на ученето“. Двата показателя са с тенденция за взаимно допълване, в резултат на което **развиването на образованието за всички оказва положително влияние върху организирането на обучението в практиката**. При изследването са установени статистически значими връзки, които подкрепят втората субхипотеза за наличие на връзка между отделните елементи.

Изследване на връзката между „Б2 Развиване на образование за всички“ и „В1 Организиране на ученето“

Correlations

		Б2 Организиране на подкрепа за многообразието	В1 Организиране на ученето
Б2 Организиране на подкрепа за многообразието	Pearson Correlation	1	,242**
	Sig. (2-tailed)		,003
	N	150	150
В1 Организиране на ученето	Pearson Correlation	,242**	1
	Sig. (2-tailed)	,003	
	N	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Както е видно от диаграмата, представяща корелационната зависимост между променливата Б2 „Организиране на подкрепа за многообразието“ и променливата В1 „Организиране на ученето“ **не съществува корелация между тях, и с нарастването на едната променлива, другата намалява, т. е. между тях съществува обратнопропорционална връзка**. Анализът сочи, че с увеличаването на едната променлива, стойността на другата намалява.

За да се обосноват конкретните препоръки към практиката се налага изследване на връзките между отделните показатели в трите измерения. За целите на изследването са изведени само статистически значимите

корелации, при които двата елемента се влияят помежду си. За проверка на влиянието на променливите е използван дисперсионен анализ.

В таблица са онагледени дисперсионните зависимости със силна връзка:

Независивима променлива	Зависима променлива	Корелационен коефициент	Степен на корелация
A1.5 Персоналът и родителите / полагащите грижи си сътрудничат	A1 Изграждане на общност	r = 0,755; sig. = 0,000	силна
A2.1 Младежният център развива споделени включващи ценности	Б Разработване на включващи политики	r = 0,872; sig. = 0,000	силна
A2.1 Младежният център развива споделени включващи ценности	Б1 Развиване на образование за всички	r = 0,814; sig. = 0,000	силна
A2.4 Включването се разбира като създаване на условия за участие на всички	Б Разработване на включващи политики	r = 0,845; sig. = 0,000	силна
A2.4 Включването се разбира като създаване на условия за участие на всички	В1.5 Младите хора се учат един от друг	r = 0,781; sig. = 0,000	силна
A2.7 Младежният център противодейства на всички форми на дискриминация	Б1.9 Младежният център е физически достъпен за всички	r = 0,777; sig. = 0,000	силна
Б1.2 Младежният център има включващ подход към лидерството	Б2.4 Младежният център подкрепя приемствеността в образованието на младежите в системата на социалните грижи	r = 0,849; sig. = 0,000	силна
Б1.7 Всички новопостъпили младежи получават подкрепа за ориентиране в новата среда	Б1.8 Групите се организират така, че да подкрепят ученето на всички младежи	r = 1,000; sig. = 0,000	силна
Б1.8 Групите се организират така, че да подкрепят ученето на всички млади хора	Б2.9 Тормозът е сведен до минимум	r = 0,707; sig. = 0,000	Силна
Б2.1 Всички форми на подкрепа са координирани	В1.7 Дисциплината се основава на взаимно уважение	r = 0,722; sig. = 0,000	силна
Б2.9 Тормозът е сведен до минимум	В1.5 Младите хора се учат един от друг	r = 0,808; sig. = 0,000	силна
Б2.9 Тормозът е сведен до минимум	В1.6 Дейностите изграждат разбиране за сходствата и различията между хората	r = 0,713; sig. = 0,000	силна
В1.5 Младите хора се учат един от друг	В1.9 Персоналът разработва и споделя ресурси в подкрепа на ученето	r = 0,923; sig. = 0,000	силна

Дисперсионният анализ очертава силните връзки при наличното взаимодействие между отделните показатели. Ясно проличава тенденцията, очертана при изследването на корелационните зависимости – създаването на включващи култури чрез изграждането на общност и установяването на включващи ценности влияят върху разработването на включващи политики на ниво съставни части. Сходна е тенденцията и по отношение на разработването на включващи практики и взаимодействието им с политиките. Дисперсионния анализ дава възможност за извеждане на конкретни препоръки към практиката и анализ на взаимодействието между разработването на включващи политики, въвеждането на практики и установяването на включващи култури.

За потвърждаване или отхвърляне на втората субхипотеза, според която предполагаем, че трите измерения, като елементи на социалното

включване се влияят помежду си е осъществен задълбочен анализ на връзките между отделните измеренията и елементите на всяко едно измерение. Изведена е средната стойност по индикатори за всяко едно от изследваните измерения.

Таблица 41 – Средна оценка по индикатори

Индикатори	Минимум	Максимум	Средна
A1.1 Всеки е добре дошъл	3,00	4,00	3,8867
A1.2 Членовете на персонала си сътрудничат	1,00	4,00	3,5733
A1.3 Децата и младежите си помагат	1,00	4,00	3,8333
A1.4 Персоналът и младежите се отнасят с уважение помежду си	2,00	4,00	3,7400
A1.5 Персоналът и родителите / полагащите грижи си сътрудничат	1,00	4,00	3,3533
A1.6 Младежкият център е модел за демократично гражданство	1,00	4,00	3,6467
A1.7 Младежкият център насърчава разбиране за връзките между хората по целия свят	3,00	4,00	3,9067
A1.8 Възрастните и младежите са отзивчиви към различни видове полова идентичност	1,00	4,00	3,6667
A1.9 Младежкият център и местните общности се развиват взаимно	2,00	4,00	3,7000
A1.10 Персоналът свързва случващото се в младежкия център с живота на младежите въкъси	1,00	4,00	3,5733
A2.1 Младежкият център развива споделени включващи ценности	1,00	4,00	3,8400
A2.2 Младежкият център насърчава зачитане на всички човешки права	3,00	4,00	3,9533
A2.3 Младежкият център насърчава опазване на планетата Земя	2,00	4,00	3,8600
A2.4 Включването се разбира като създаване на условия за участие на всички	2,00	4,00	3,8800
A2.5 Очакванията към всички младежи са високи	1,00	4,00	3,3733
A2.6 Младите хора са еднакво ценени	2,00	4,00	3,7867
A2.7 Младежкият център противодейства на всички форми на дискриминация	1,00	4,00	3,9400
A2.8 Младежкият център насърчава ненасилствени взаимоотношения и разрешаване на спорове	1,00	4,00	3,8867
A2.9 Младежкият център стимулира младежите и възрастните да се чувстват доволни от себе си	1,00	4,00	3,9200
A2.10 Младежкият център се грижи за здравето на младежите и възрастните	1,00	4,00	3,5800
B1.1 Процесът на развитие на младежкия център насърчава участието на младите хора в дейностите	1,00	4,00	3,8733
B1.2 Младежкият център има включващ подход към лидерството	3,00	4,00	3,8400
B1.3 Назначенията и повишенията са справедливи	1,00	4,00	3,4267
B1.4 Експертните познания на персонала се зачитат и използват	1,00	4,00	3,6333
B1.5 Всички нови членове на персонала получават подкрепа за навлизане в работата	1,00	4,00	3,5267
B1.6 Младежкият център се стреми да приеме всички млади хора от своя район	1,00	4,00	3,7933
B1.7 Всички новопостъпили младежи получават подкрепа за ориентиране в новата среда	3,00	4,00	3,9933
B1.8 Групите се организират така, че да подкрепят ученето на всички млади хора	1,00	4,00	3,9733
B1.9 Младежкият център е физически достъпен за всички	1,00	4,00	3,9600
B1.10 Сградите и дворът са проектирани така, че да подкрепят участието в дейностите на всички	3,00	4,00	3,8467

Б1.11 Младежният център ограничава въглеродните си емисии и използването на вода	1,00	4,00	3,2467
Б1.12 Младежният център допринася за намаляване на отпадъците	1,00	4,00	3,4667
Б2.1 Всички форми на подкрепа са координирани	1,00	4,00	3,7800
Б2.2 Дейностите за повишаване на квалификацията помагат на персонала да работи с многообразието	1,00	4,00	3,8267
Б2.3 Подкрепата за младите хора, чиито роден език не е български, представлява ресурс за целия младежки център	1,00	4,00	3,7200
Б2.4 Младежният център подкрепя приемствеността в образованието на младежите в системата на социалните грижи	1,00	4,00	3,8067
Б2.5 Младежният център гарантира, че политиките в сферата на „специалните образователни потребности” подкрепят включването	1,00	4,00	3,6533
Б2.6 Политиката за справяне с проблемното поведение е свързана с ученето и развитието на учебния план и планирането на дейностите	1,00	4,00	3,7600
Б2.7 Натискът за (дисциплинарно) изключване е сведен до минимум	1,00	4,00	3,8467
Б2.8 Бариерите пред посещаването на младежкия център се премахват	1,00	4,00	3,7600
Б2.9 Тормозът е сведен до минимум	1,00	4,00	3,9067
В1.1 Планирането на дейностите отчита потребностите на всички млади хора	1,00	4,00	3,7133
В1.2 Дейностите насърчават участието на всички младежи	3,00	4,00	3,8933
В1.3 Младежите се насърчават да мислят критично	1,00	4,00	3,7400
В1.4 Младежите са активно въввлечени в процеса на учене	3,00	4,00	3,8267
В1.5 Младите хора се учат един от друг	3,00	4,00	3,9600
В1.6 Дейностите изграждат разбиране за сходствата и различията между хората	3,00	4,00	3,9000
В1.7 Дисциплината се основава на взаимно уважение	2,00	4,00	3,9400
В1.8 Персоналът си сътрудничи при планирането, реализирането и оценката на дейностите	1,00	4,00	3,7267
В1.9 Персоналът разработва и споделя ресурси в подкрепа на ученето	1,00	4,00	3,6600

Средните стойности на индикаторите дават възможност за извличане на поуки от вече натрупания опит и проведеното изследване и са предпоставка за извеждането на изводи и тенденции в практиката, а именно:

- Младежният център се разпознава от контингента като място, в което се изграждат включващи типове култури. Установени са приобщаващи ценности и е изградена общност сред младите хора.

- Най – ниска степен на удовлетвореност се отчита при сътрудничеството между персонала и родителите на младежите, което извежда необходимостта от по – активна работа с настойниците и подчертава ролята им в процеса на социално включване на младите хора.

- Незадоволителни са нивата на удовлетвореност на индикатора, относим към очакванията, спрямо младите хора. Контингентът следва да бъде поощряван и насърчаван от екипа на младежкия център за постигане на високи резултати по отношение личностното, образователното и професионалното израстване на младите хора.

- Процесът на разработване на включващи политики изисква особен фокус върху екипа на младежкия център.

- Подкрепата при навлизане в работата, справедливостта при назначенията и повишенията на персонала са обект на своеобразна критика

от страна на контингента и изискват преосмисляне на подхода към младежките работници и медиаторите.

- Като недостатък се идентифицира и липсата на екологична политика и практика за намаляване на вредните емисии и отпадъците. Освен от страна на младите хора, екологичният подход в дейностите и функционирането на младежкия център е заложен като изискване в критериите за придобиване на Знак за качество на Съвета на Европа.

С изследването и анализа на резултатите се потвърждава втората хипотеза - трите измерения, като елементи на социалното включване се влияят помежду си. Изследването потвърждава и основната хипотеза според която неформалните образователни дейности, реализирани в младежките центрове са ефективна предпоставка за постигане на социално включване на млади хора на възраст между 15 и 29 години.

Изводи и заключение

Анализът на настоящата дисертационна разработка структурирана съобразно нейните цели и задачи, дава основание за извеждане на следните изводи с теоритичен и практико - приложен характер:

- В подчиненост на основните характеристики на **неформалното образование, то може да бъде прието като допълващо и подпомагащо формалната образователна среда, конструиращо специфични социални цели.** В основата му е правото на достъп до образование на всички деца и младежи, без разлика в техния пол, раса, възраст, религия, сексуална ориентация, социален, физически и ментален статус.

- **Посредством неформалното образование се повишава нивото на участие на учениците и младежите от различните култури и се намалява тяхната изолация.** Анализът на съдържанието сочи, че се елиминират и пречките пред ученето и участието на младите хора от уязвими групи. **Неформалното образование подчертава нуждата от изграждане на включващи общности и възприемането и утвърждаването на приобщаващи ценности.**

- Нормативноправната регулация на социалното включване и неформалното образование извежда категоричната необходимост от унифициране на действащото национално законодателство с това на страните от Европейския съюз. **Страните от Съюза работят за създаване на правни актове, свързани с реализирането на социално включване и осъзнаване на позитивните ефекти и необходимостта от валидирането на неформалното образование и признаването на младежката работа, които към момента нямат ясно изразено отражение в националното ни образователно пространство.**

- **Изграждането на младежки центрове в България, чиито дейности са подчинени на неформалното образование е с висока степен на успеваемост по отношение реализирането на социално включване на младежи от уязвими групи;**

- Независимо от липсата на нормативна регулация и целенасочени мерки за валидиране на знанията и уменията, придобити чрез неформално образование, недостатъчните усилия за утвърждаване на професията младежки работник и недостига на квалифицирани специалисти в областта се налага нова посока на развитие на социалната работа с млади хора, даваща отражение върху създаването на включващи типове култура, формирането на политики и развиването на практики;

- Младежкият център е пример за установяване на включващи култури, с висока степен на изграждане на младежки общности, споделящи сходни ценности. В институцията се развиват приобщаващи практики, създаващи условия за участие на всички млади хора;

- Най - незадоволителни резултати се наблюдават по отношение разработването на включващи политики, което е видно и от контент-анализът на нормативно – правната уредба в страната ни. Въпреки липсата на национална правна рамка, се работи по разработване на младежки политики , посредством въвеждането на иновативни практики.

- **Всяко едно от трите измерения – създаването на включващи култури, разработването на включващи политики и въвеждането на включващи практики спомага за реализирането на социално включване, основано на неформални образователни дейности.**

В резултат на извършената работа в дисертационния труд е защитена основната хипотеза, според която, неформалните образователни дейности създават предпоставка за постигане на социално включване на деца и младежи от уязвими групи, а постъпките в тази посока са ефективни за превенция на социалното изключване на тази категория български граждани.

Научни и научно-приложни приноси

В разработката на дисертационния труд могат да бъдат очертани следните приноси:

1. Извършена е систематизация на основните изследователски перспективи, концепции и детерминанти на социалното включване и неформалното образование. Анализирани са влиянието на неформалното образование върху социалното включване на деца и младежи от уязвими групи в България. Подробно е изследвано и систематизирано историческото развитие на неформалното образование като инструмент за осъществяване на социално включване на децата и младежите от уязвимите групи.

2. Резултатите от емпиричното изследване запълват съществуващ дефицит в изследванията на ефекта от неформалните образователни дейности върху процеса на социално включване на деца и млади хора на възраст между 15 и 29 години. Доказва се, че неформалното образование може да се разглежда като модел за превенция срещу социалното изключване.

3. Данните от емпиричното изследване доказват, че разработването на включващи политики, практики и култури са взаимосвързани и се влияят помежду си. Заедно, те формират предпоставки за реализиране на социално включване, базирано на дейности с неформален образователен профил. В практикоприложен план изграждането на култури, практики и политики да се разглежда като добра практика при формиране на предпоставки за социално включване и превенция на изключването на уязвими групи. Пример за установяване на такива са иновативните младежки центрове, изградени на територията на страната.

4. Практикоприложната значимост на полифункционалната проблематика и концепция показват необходимостта от нов поглед и нови ракурси в практиката на социалната работа с млади хора, налагащи потребността от създаване на образователна и професионална среда на специалистите в областта. В този смисъл биха могли да се потърсят и създадат възможности за допълнително обучение и професионално усъвършенстване на социалните младежки работници.

5. Категорично се доказва необходимостта от разработване на нормативна регулация и целенасочени мерки за валидиране на знанията и

уменията, придобити чрез неформално образование. Анализът на нормативноправната регулация на социалното включване и неформалното образование извежда категоричната необходимост от унифициране и адаптиране на действащото национално законодателство с това на страните от Европейския съюз.

Списък на публикациите по темата на дисертационния труд:

- 1. V.Mareva, „SYNERGY BETWEEN FORMAL AND NON – FORMAL LEARNING APPROACHES IN TEACHING AT THE UNIVERSITY“ –BRAIN – Broad research in artificial intelligence and neuroscience, vol.9, issue 1 (2018), indexing in: Web of Science (Emerging Sources Citation Index, by Thomson-Reuters/Clarivate Analytics), Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO (EBSCO Open Access Computer Science, EBSCO Open Access Journals, EBSCO Open Access Medical and Health Collection), IndexCopernicus, The Linguist List, Google Academic, Ulrichs, getCITED, Genamics JournalSeek, Zeitschriftendatenbank (ZDB), J-Gate, SHERPA/RoMEO, Dayang Journal System, Public Knowledge Project, BIUM (Bibliothèque interuniversitaire de médecine et d'odontologie), NewJour, ArticleReach Direct, Link+, CSB (The Collection of Computer Science Bibliographies), RICEST, p.152-157**
- 2. V.Mareva, „SOCIAL INCLUSION OF ETHNIC MINORITIES THROUGH NON – FORMAL EDUCATION“, *Trakia journal of science* 2017, ISSN 1313-7069 (print) ISSN 1313-3551 (online) doi:10.15547/tjs.2017.04.017 Vol. 15, N 4, p-359 - 363**
- 3. K.Benkova, V. Mareva, *SOCIAL INCLUSION, BASED ON NON-FORMAL EDUCATION - 3rd International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings*, Belgrade: Center for Open Access in Science, ISBN (Online) 978-86-81294-02-4, <https://doi.org/10.32591/coas.e-conf.03>, Belgrade, Serbia, 2019, p. 211-218**

Abstract

The non-formal education is seen as a tool for achieving social inclusion of young people from vulnerable groups. The dissertation is based on the experience of social innovation in Bulgaria, such as youth centers.

Non-formal educational activities and their influence on the implementation of social inclusion of children and young people from vulnerable groups are the main subject of analysis.

The dissertation aims to study and analyze the interaction between the processes of social inclusion and non-formal education. Structurally, the text consists of an introduction, four chapters and conclusions, a bibliography, and annexes. The theoretical and conceptual analysis is the basis for the following conclusions:

- Non-formal education has a continuing tradition as a tool for social inclusion;
- National policies are influenced by European and global experience;
- Youth work is emerging as an innovative part of social work;
- The review and presentation of international, community and national legal norms shows that they are not comparable, since in Bulgaria there are no specific parameters and legal norms of non-formal education and youth work, which are an essential element of social work with young people within the meaning of the European normative frame.

An empirical study has been carried out according to which the creation of inclusive cultures, the development of inclusive policies and the introduction of inclusive practices all contribute to the achievement of social inclusion based on non-formal educational activities. The main hypothesis is decomposed into two sub-hypotheses according to which cultures, practices, and policies develop independently and interact.

As a result of empirical research and theoretical and conceptual analysis, it is proved that informal educational activities implemented in youth centers are an effective prerequisite for achieving social inclusion of young people between the ages of 15 and 29.